

UOT 821.512.162

Əkrəm BAĞIROV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
akram52@mail.ru

**MİR MÖHSÜN NƏVVABIN “TƏZKİREYİ-NƏVVAB”
ƏSƏRİ HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR**

Açar sözlər: Mir Möhsün Nəvvab, “Təzkireyi-Nəvvab”, “Məclisi-Fəramuşan”, Azərbaycan, Qarabağ, əlyazma

Keywords: Mir Mohsun Navvab, Tazkireyi-Navvab, Majlisi-Faramushan, Azerbaijan, Qarabagh, manuscript

Ключевые слова: Мир Мохсун Навваб, Тазкирейи-Навваб, Маджлиси-Фарамушан, Азербайджан, Карабах, рукопись

Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqində ədəbi təzkirələrin müstəsna əhəmiyyətə malik olması qəbul edilmiş bir faktdır. Bu qaynaqlar Azərbaycan dilindən əlavə, fars və ərəb dillərində də qələmə alınmışdır. Qeyri-azərbaycanlı müəlliflərin farsdilli təzkirələri ilə yanaşı, ədəbi ənənəyə sadıq olan bir çox Azərbaycan müəllifləri də bu janrdan olan əsərlərini fars dilində yazmışlar. Belə qələm sahiblərindən biri də “Təzkireyi-Nəvvab”ın müəllifi Mir Möhsün Nəvvab Qarabağidir. Bu gün onun adıgedən təzkirəsi və digər əsərlərinin tədqiqi müasir dövrdə qədim Azərbaycan torpağı Qarabağ ətrafında siyasi maraqların toqquşduğu mürəkkəb şəraitdə ədəbi-bədii əhəmiyyəti ilə yanaşı, eyni zamanda xüsusi ictimai-siyasi çəkiyə də malikdir.

Mir Möhsün Nəvvab və əlyazma irsi. Mir Möhsün Nəvvab XIX əsr Qarabağ mühitinin yetişdirdiyi ən böyük ədəbi simalardan biridir. O, özündən sonra iyirmidən çox ədəbi-bədii və elmi əsərlər miras qoymuş və bu əsərlərin əksəriyyəti müəllifin öz xətti ilə avtoqraf şəklində AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsində mühafizə edilir. Dövrün şəraitinə uyğun olaraq bu əsərlər həm fars, həm də Azərbaycan-türk dillərində yazılmışdır.

Mir Möhsün Nəvvab Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan təzkirəsinin [12] özünə həsr etdiyi hissəsində 235a vərəqindən başlayaraq bioqrafiyası və yazdığı əsərlər haqqında məlumat verir, şeirlərindən nümunələr təqdim edir. Özünün də qeyd etdiyi kimi, Nəvvab 1249-cu hicri ilində, yeni tarixlə miladi 1833-cü ildə Şuşada anadan olmuş, yeddi yaşından elmləri öyrənməyə başlamış, ərəb, fars və Azərbaycan dillərini bu dillərdə əsər yazmaq qədər mükəmməl bilmişdir. Bu girişdə o, müasiri olduğu Nasirəddin şah Qacarın adına yazdığı “Cefri-Came” əsəri haqqında məlumat verdikdən sonra yazır: “Əlavə olaraq aciz bəndənizin yazdığı əsərlər içərisində

nəzmlə yazılmış ikicildlik “Kənzül-Mihən” və “Bəhrül-Həzən”, bircildlik “Muxtarnamə” əsərləri də vardır. Bunların hər üçü təqribən 12 min beytdən ibarət olub, Kərbəla əhvalatına, 12 imam müsibətinə, imamlığına, şəhidliyinə və dəfn olunmasına həsr olunmuşdur. Həzrət Davudun “Məzmir”inə bənzər bir cild – “Məzmir” əsəri, bir cild “Batilüs-sehr” – bu əsər islam əlifbasının xeyri və onun başqa əlifba ilə əvəz edilməsinin zərəri haqqındadır. “Nəsihətnamə” kitabı 500 faydalı, həkimanə öyüd-nəsihətdən ibarətdir, bircildlik “Şəms ül-hidayə” kitabı protestant ruhanilərin iradlarına onların öz kitablarına əsasən cavab, nücum elminə aid “Kifayətül-ətfal” kitabı, Məhəmməd peyğəmbərin (s.) şəriət ehkamlarının faydası haqqında “Nurül-Ənvar” risaləsi, “Qarabağ şairlərinin təzkirəsi” kitabı, farsca və türkcə şeir kitabları, hamı üçün faydalı təmsil və hekayələrdən ibarət üçcildlik “Kəşfül-həqiqə” məsnəvisi, musiqi elmi haqqında aydın və qısa şəkildə “Vüzuh ül-Ərşəm” kitabı, peyğəmbərlərin müsibəti haqqında “Məsəyib əl-əxyar” kitabı, “Asar ül-əimmə” kitabı – bu əsər peyğəmbərlərin və şiə imamlarının həyatına həsr olunub, bir cild nəslə yazılmış “Muxtarnamə”, məlun bəzi tayfasının rəddinə yazılmış bircildlik “Ziya ül-Ənvar” kitabı, bir cild “Erməni və müsəlman davasının tarixi” kitabı, bir cild türkcə “Müsibətnamə” kitabı da var” [6, s.284].

Nəvvab təzkirəsinin tərtib və quruluş özəllikləri. Yuxarıda sadalanan əsərlərin çox az hissəsi tərcümə və ya transfoneliterasiya edilərək müasir oxuculara təqdim edilmişdir [6; 7; 8; 9; 10; 13]. Məqaləmizin mövzusu olan “Təzkireyi-Nəvvab” əsəri də bu nəşrlər sırasındadır və yazıldığı vaxtdan bu yana bir dəfə müəllifin özü tərəfindən 1913-cü ildə Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində orijinalın öz qrafikası və dilində – fars-türk dillərində [13], iki dəfə də (1998 və 2018-ci illərdə) müəllif kollektivi tərəfindən tərcümə və transfoneliterasiya edilərək tərəfimizdən tərtib olunaraq müəllifin ana dilində əvvəl kiril, sonra isə latın qrafikasında çap edilmişdir [6].

Mir Möhsün Nəvvab “Təzkireyi-Nəvvab” əsərini 1891-ci ildə yazmağa başlamış və ömrünün sonuna qədər avtoqraf nüsxəyə müəyyən əlavələr etməklə bu işi davam etdirmişdir.

Bəs nə səbəbə ədəbi ənənələri ilə zəngin olan, Vaqif, Vidadi, Natəvan kimi şair və bir çox musiqiçilərin yetişdiyi Qarabağ mühitində belə bir təzkirəni məhz Mir Möhsün Nəvvab yazmışdır?! Məlum olduğu kimi, XIX əsrdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərdən ikisi – “Məclisi-üns” və “Məclisi-fəramuşan” məhz Qarabağın mərkəzi olan Şuşa şəhərində – Nəvvabın yaşadığı şəhərdə fəaliyyət göstərmişdir. Bu məclislər şəhərin ədəbi-mədəni həyatına öz təsirini göstərmiş, ədəbiyyatın inkişafına əvəzsiz xidmət etmişdir. Mir Möhsün Nəvvab bu məclislərdən birinə – o dövrün məşhur şairlərindən sayılan Abdulla bəy Asi, Fatma xanım Kəminə, Xarrat Qulu Yusifi, Məşədi Əyyub Baki, Nəcəfqulu bəy Şeyda və başqa otuza yaxın şair, musiqiçi və alimin topladığı “Məclisi-fəramuşan”a rəhbərlik etmişdir. Yığıncaqları, əsasən, Nəvvabın evində keçirilən bu məclisdə müxtəlif istiqamətli söhbətlər getsə də, elmin müxtəlif sahələrindən, incəsənətdən, musiqidən söz açılsa da, ana xətt yenə də poeziya olaraq qalırdı. Klassik irsin araşdırılması,

poeziya və ədəbi nümunələrin təhlili – məclisin gördüyü bu ardıcıl, təmənnəsiz, milli poeziyaya məhəbbət dolu, qayğılı xidmətlər “Təzkireyi-Nəvvab” kimi bir əsərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Təzkirənin yazılma səbəbi haqqında müəllif əsərin əvvəlində [12, vər. 9a] belə deyir: “Aciz bəndə Nəvvab Mir Möhsün ibn Hacı Mir Əhməd Ağamirzadə Qarabaği belə söyləyir ki, bu gözəl dövrandə, mübarək 1309-cu ildə (m.1891) görkəmli din qardaşlarından və səmimi ruhanilərdən bəziləri belə arzu etdilər ki, tarixin səhifələrində bir yadigar kimi qalması üçün Qarabağ şairlərinin əziz adları, onların keçdikləri həyat yolu toplanıb bir təzkirə tərtib edilsin və yüksək ləyaqət və bacarığa malik olmayan mən onların gözəl adlarını zəmanə aqilləri və dövrən arifləri üçün yadigar qoyum. Beləliklə, onların buyurduqlarını qəbul edib, onların xahişini yerinə yetirib mərdanə işə başladım və bu məcmuəni yazıb adını “Təzkireyi-Nəvvab” qoydum” [6, s.9]. Daha sonra müəllif təzkirənin dili haqqında yazır: “Bundan qabaq yazılmış təzkirələrin hamısı bir dildə olmuşdur. Yəni ya ərəb, ya fars, ya da türk dilində. Ancaq mən hər iki dildə yazacağam, həm farsca, həm də türkcə. Türkcə şeirləri farsca şeirlərdən ayırmağı rəva bilmədim və bir-biri ilə qarışıq yazaraq təzkirəni üç hissəyə böldüm” [6, s.11]. Əsərin strukturu haqqında yazdığı bu cümlələrlə təzkirəyə yazdığı giriş hissəsini bitirir: “Birinci hissə həyatda olmayan şairlərin əhval və şeirləri, ikinci hissə həyatda olan şairlərin əhval və şeirləri, üçüncü hissə kitabın xatiməsi, məzhəkəli şeir parçaları, satırlar və sairə, əvvəlki hissələrdə adları çəkilməyən şairlər və Qafqaz şairlərinin adları” [6, s.11].

Müəllifin dediklərinə əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu təzkirənin yalnız nəsr hissəsi tam farscadır və bu fars dili mürəkkəb ifadələrdən uzaq, o dövr Azərbaycan ziyalılarının, demək olar ki, hamısının başa düşdüyü, danışa bildiyi bir dildir. Bu sadəliyi Qarabağ şairlərinin təzkirədə farsca yazılmış hər bir şeirinə də aid etmək olar.

Fars dili ilə yanaşı, o dövr Azərbaycan, o cümlədən Qarabağ şairləri böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin əsərlərinin təsiri altında cığatay ləhcəsində də məharətlərini sınamış, şeirlər yazmışlar. Təzkirədə haqqında danışılan və əsərlərindən nümunələr verilən Abdulla bəy Asini buna misal çəkmək olar [6, s.105].

Təzkirədə həyatda olan şairlər sırasında təqdim edilən bəzi müəlliflər Mir Möhsün Nəvvabın sağlığında vəfat ediblərsə, təzkirəçi onların vəfat tarixini sonradan onların bioqrafiyasına əlavə etmişdir. Bütün bu sadəliklə yanaşı, təzkirədə təqdim edilən şeirlər onların müəlliflərinin Şərq poeziya tarixinə, şeiriyyətə nə qədər dərinlən bələd olduqlarını da əyani nümayiş etdirir. Bu şeirlərdə klassik ədəbiyyatda işlənən bütün ad və simvollara, rəvayətlərə, ədəbi qəhrəman adlarına, Quran hekayələri ilə bağlı hadisələrə işarə olunur, şeiriyyəti gücləndirmək üçün Quran ayələri və hədislərdən misallar çəkilir. Bütün bunlar Qarabağ şairlərinin dərin biliklərindən, klassik ənənəyə bağlılıqlarından xəbər verir. Təzkirədə təqdim edilmiş çoxsaylı təxmislər isə ədəbi əlaqələrin və varisliyin bir növü kimi qəbul edilməlidir. Qarabağ şairləri azərbaycanca yazdıqları şeirlərdə Məhəmməd Füzulini, farsca yazdıqları şeirlərdə isə Hafizi, Sədini, Şəms Təbrizi qəzəllərini təxmisləndirirlər.

Təzkirə o dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini izləmək baxımından da dəyərlidir. Bu cəhətdən mənbədə ən çox şeirləri təqdim olunan Mir Möhsün Nəvvabın öz əsərləri daha çox maraq doğurur. Onun mövzu dairəsi təkcə Qarabağ və Şuşa ilə məhdudlaşmır, İranda baş verən hadisələr, Kiprdə və ərəb ölkələrində, Avropa müstəmləkəçilərinin törətdikləri qırğınlar zahirən məhəlli xarakter daşıyan bu təzkirəni daha oxunaqlı, daha cəlbəedici bir mənbə kimi qiymətləndirməyə imkan verir.

“Məclisi-fəramuşan” üzvü olan şairlərin “Məclisi-üns”dən əlavə Azərbaycanın başqa ədəbi məclis üzvləri ilə olan şeirləşmələri haqqında təzkirədə yazılmış fikirlər və o şeirlərin özləri XIX əsr Azərbaycanında gedən ədəbi proses və əlaqələri izləməyə böyük imkan verir.

XIX əsr Azərbaycan şairlərinin istifadə etdiyi bütün forma və janrlarda yazılmış şeirlərə bu təzkirədə rast gəlmək olar. Bunların içərisində klassik şeir üslubunda əruz vəznində yazılmış şeirlər çoxluq təşkil etsə də, şifahi xalq ədəbiyyatına yaxın heca vəznində yazılmış qoşmalara da tez-tez rast gəlirik. Bu baxımdan Mir Möhsün Nəvvabın bu təzkirədə təqdim etdiyi şeirlərinin də forma və mövzu dairəsi çox geniş və zəngindir. Bu şeirlər içərisində Nəvvabın Sədi qəzəlinə yazılmış təxmisi, İran şairlərinə müraciəti, Seyid Əzim Şirvaniyə cavabı, Fatma xanım Kəminəyə həsr etdiyi şeir, Həsənəli ağa xan Qaradağidən giley şeiri, Nasirəddin şah Qacarın qətli ilə bağlı yazdığı matəm şeiri, Müzəffərəddin şah Qacarın taxta əyləşməsi münasibətilə yazdığı mədhiyyə, bir sıra Qarabağ şairlərinin ona və onun bu şairlərə yazdığı nəzirələr mövzu və sənətkarlıq baxımından diqqəti cəlb edir. Mir Möhsün Nəvvabın şeirləşdiyi Qarabağ şairlərindən Mirzə Əli Əsgər Növrəsin, Fatma xanım Kəminənin, Bakinin, Abdulla bəy Asinin, Məhəmmədəli bəy Məxfinin, Abış bəyin, Bəhram bəy Fədainin, Məşədi Hüseyn Sailin, Mirzə Həsənin, Hacı Abdulla Ağəhin, Mirzə Əbdül Şahinin, Məmo bəy Məmainin, İsmayıl bəy Daruğənin və başqalarının adlarını çəkmək olar. Təzkirədə Şuşanın iki ədəbi məclis üzvləri arasında olan şeirləşmələri haqda çox maraqlı misallar öz əksini tapmışdır. Dini-fəlsəfi mövzulara həsr olunmuş şeirlərin bəzilərində şairlər sanki öz biliklərini nümayiş etdirirlər. Öz əsərlərini təzkirəyə daxil etmək üçün gecikdirən şairlərə ünvanlanmış şeirlərində Nəvvab bu müəlliflərdən gileylənir, onlar üçün təzkirədə boş vərəqlər saxladığını xatırladır. Bu mövzuda Nəvvabın yeddi bənddən ibarət olan məktubuna Natəvanın yazdığı beş bəndlik şeir də xüsusi maraq doğurur və XIX əsr ziyalıları arasında olan xoş münasibətdən, dövrün, məkanın yüksək mənəvi mühitindən xəbər verir.

Əsərlərini gecikdirən şairlərdən cavab ala bilməyən Nəvvab məcbur qalaraq onların əlində olan şeirlərindən istifadə etdiyi yazır. Əsərlərini avtoqraf şəklində gətirən və təzkirəyə köçürən 24 şairin isə təzkirədə olan əl yazıları bu gün XIX əsr ədəbiyyatının tədqiqatçıları üçün yeni əldə edilən əlyazma mənbələrini araşdırmaq baxımından çox qiymətli yazı materialı hesab oluna bilər.

Nəvvabla Növrəsin bir şeirləşməsindən biz 1892-ci ilin sentyabr ayında Qarabağda yayılmış vəba epidemiyasından xəbər tuturuq. Ümumiyyətlə, dövrün hər

hansı bir hadisəsilə bağlı təzkirədə təqdim edilmiş şeirlər onun tarixçilər üçün də maraq doğura biləcəyindən xəbər verir. Bu baxımdan təzkirədə qeyd edilən məhəllə, məscid, onların inşası tarixi və kim tərəfindən tikilməsi, tayfa, kənd, qəbiristanlıq, hətta bulaq, çeşmə adları belə həm tarixçilərin, həm də etnoqrafçıların diqqətini cəlb edə bilər.

Təzkirədə təqdim olunan şairlərin əksəriyyətinin şairlikdən əlavə peşə və sənətləri də olmuş, onlar gündəlik xərclərini çıxarmaq üçün müəyyən bir işlə məşğul olmuş, hər hansı bir vəzifəni daşımışlar. Burada müəllim və mollalıqla yanaşı, tacir, dülgər, sərrac, əttar, təbib peşə adlarına da rast gəlirik.

Yüzə qədər şair haqqında təqdim edilmiş bioqrafiyalar Nəvvabın əldə etdiyi faktlardan asılı olaraq həcmcə fərqlənsə də, onların, demək olar, hamısında bir prinsip – şairin həm daxili aləmini, həm də xarici görkəmini göstərə bilən portretini yaratmaq tərzini gözlənilir. Şairin əvvəlcə adı, atasının adı, soyadı gəlir, sonra mənşəyi – mənsub olduğu nəsil, qohumluq əlaqələri, doğulduğu məkan, yaşadığı yer, kənd, məhəllə, vəfat tarixi, vəfatının səbəbi, həyatdadırsa yaşı, xarici görünüşü, təhsili, savadı, bildiyi dillər, xəttinin gözəlliyi, divanının olub-olmaması, şeirlərdə hansı forma və məzmunu üstünlük verməsi, onların poetik dəyəri, əsərlərinin adı və mövzusu, dini etiqadı, sənəti-peşəsi qeyd olunur, xasiyyət və əxlaqı haqqında qısa məlumat təqdim edilir.

“Təzkireyi-Nəvvab” yazıldığı dövrdən bu günə qədər XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı – konkret olaraq Qarabağ ədəbi mühiti ilə maraqlananlar və o mühiti tədqiq edən araşdırıcıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Hələ XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Fəridun bəy Köçərli, Salman Mümtaz, Əlabbas Müznib və başqaları üçün [1; 2] “Təzkireyi-Nəvvab” etibarlı mənbə olmuş, adları çəkilən tədqiqatçılar yazılarında daim həmin mənbəyə istinadlar vermiş, birbaşa mənbənin özündən nümunələr gətirmişlər.

Mir Möhsün Nəvvabın təzkirəsində təqdim edilmiş şairlərin bəzilərinin sonradan əlyazma şəklində əsərləri tapılmış, tədqiqata cəlb edilmiş və nəşr olunmuşdur. Bu sırada Sədi Sani Qarabaği, Sağəri Qarabaği, Məşədi Məhəmməd Bülbül, Mir Mehdi Xəzani, Məmo bəy Məmai və başqalarının adlarını çəkmək olar. Onların da əsərlərinin tərtib edilib nəşrə hazırlanmasında “Təzkireyi-Nəvvab”dan dəyərli bir mənbə kimi istifadə edilmişdir. Bununla bağlı tədqiqatçılar arasında yaranmış bir fikrə də münasibət bildirmək istərdim. Onlar Qarabağ şairlərinin əsərlərini tərtib edib çapa hazırlayarkən onların təzkirədə təqdim edilmiş şeirləri ilə başqa əlyazma mənbələrində, hətta avtoqraf nüsxələrdə belə təqdim edilmiş şeirlərin arasında bəzi fərqlərin müşahidə olunduğunu qeyd edirlər və bəzən günahı Nəvvabda görürlər. Əlbəttə, bu, təzkirədə şairin öz xətti ilə yazılmış şeirlərə aid deyil (Hərçənd ki, şair sonradan öz şeirlərinə də əl gəzdirib dəyişə bilər). Bildirmək istəyirəm ki, Nəvvab özünün təzkirəyə köçürdüyü şeirlərə müəllifindən asılı olmayaraq bir poeziya bilicisi kimi müdaxilə etmiş, sanki onu redaktə etməyə çalışmışdır. Bu müdaxilələrin uğurlu olub-olmaması isə konkret misallarda üzə çıxarılabilir və ayrı bir tədqiqatın mövzudur. Nəvvab hansı şeirə müdaxilə etdiyini, hansı mısranı dəyişdirdiyini adətən qeyd etmədiyi halda XIX əsr şairi Mirzə Çəkərin dahi

Məhəmməd Füzulinin “Bənzətdim” rədifli şeirinə yazdığı təxmisin bir misrasında “iki hərfin artıq”, o birisində isə “iki hərfin ağır” olduğunu xüsusi qeyd edir [6, s.562].

Nəvvab təzkirədə bir neçə şairin əsərlərindən nümunələr təqdim etsə də, onların bioqrafiyasını verməmişdir. Bunların sırasında XIX əsr şairi Aşıq Pəri ilə erməni əsilli şair Mirzəcan Mədədovun adı xüsusi qeyd edilməlidir [6, s.87-90]. Bu iki şairin Azərbaycan dilində yazdığı şeirlər, deyişmələr XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin real, multikultural mənzərəsini əks etdirir. Şeirlərin ünvanında Mirzəcan Mədədovun yalnız Çanaqçı kənd sakini olduğu bildirilir. Başqa bir müəllifin – Hacı Əbdülməcid Əfəndinin də adı yazılaraq şeiri – minacatı təqdim edilsə də, onun Bağadı kənd sakini olması haqda məlumatı biz təzkirənin müxtəsər çap nüsxəsindən əldə edirik [6, 156].

“Təzkireyi-Nəvvab”ın transliterasiya, tərcümə və tədqiq tarixindən. XIX əsr Qarabağ ədəbi məclislərini tədqiq edən mərhum araşdırıcı Nəsrəddin Qarayevin elmi-praktiki yaradıcılığında Qarabağ ədəbi mühitinin, orada fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərin tədqiqi və “Təzkireyi-Nəvvab”ın türkçə yazılmış şeirlərinin çapa hazırlanması əsas yer tutmuşdur. Mərhum alim “Təzkireyi-Nəvvab”dan və başqa mənbələrdən istifadə etməklə “Poetik məclislər” adlı dəyərli kitab [4] çap etdirə bilsə də, “Təzkireyi-Nəvvab”ın yalnız türkçə şeirlərini müasir əlifbaya çevirmiş və ömür vəfa etmədiyindən onun çapını görməmişdir (Sonradan bir qrup tərcüməçi-tədqiqatçı təzkirədə olan farsca şeir və mətnləri də tərcümə edərək bu işi bitirmişdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, kitab halında tərtib olunaraq çapa hazırlanan bu nəşr kollektiv zəhmətin nəticəsi olaraq ərsəyə gəlmişdir). Alimin “XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri” adlı fundamental tədqiqat işi yalnız 2010-cu ildə çap üzü görmüşdür. Bu əsəri çapa hazırlamaqla dəyərli iş görmüş gənc tədqiqatçı Vüsalə Musalı sonradan həmin əsərin bəzi hissələrini – Nəsrəddin Qarayevin zərrəbinlə toplayıb yazdığı hissələri plagiat edərək, demək olar ki, müxtəlif mənbələrdən köçürdüyü “Azərbaycan təzkirəçilik tarixi” adlı “əsər”inə (Bakı, “Nurlan”, 2012, səh. 89-103) sanki mərhum alim üçün gördüyü xidmət müqabilində qonorar əvəzi olaraq mənimsəyib adiçəkilən kitabına daxil etmişdir.

Təəssüf ki, İran təzkirəşünaslığında bu əsər haqqında heç bir məlumata rast gəlmirik. Onun adı yalnız Azərbaycan əsilli İran təzkirəçisi Məhəmmədəli Tərbiyətin “Dənışməndani-Azərbaycan” kitabında çəkilir [14, s.467, 556]. Bu kitabda həm Məhəmmədəli Tərbiyət və başqa Qarabağ təzkirəçisi – şairi Məhəmmədəğa Müctəhidzadə [5] haqqında yazılmış informasiya, həm də onların təzkirələri ilə bağlı verilmiş səhv məlumatlar kitabı çapa hazırlayan tərəfindən sonuncu nəşrində dəqiqləşdirilmişdir [14, s.467, 556].

Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-Nəvvab” əsəri haqqında XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı tədqiqat aparan hər bir araşdırıcı öz sözünü demiş, münasibət bildirmişdir. Bunların sırasında F.Qasımzadə, A.Dadaşzadə, K.Məmmədov, B.Məmmədzadə, R.Kərimov və A.Hacıyevanın adlarını çəkmək olar. XIX əsr Qarabağ ədəbi mühiti ilə bağlı öz dərin məzmunlu tədqiqatları və çap etdirdiyi kitabları ilə bu gün

gündəmdə olan alimlər sırasında Qarabağ şairləri haqqında silsilə kitablar çap etdirən Raqub Kərimov və Nəvvab haqqında monoqrafiya müəllifi olan Aytən Hacıyevanı misal çəkmək olar [3]. Gənc tədqiqatçı A.Hacıyeva Nəvvab haqqında yazdığı maraqlı monoqrafiyasında Nəvvabın öz təzkirəsini fars dilində yazmasını əsərin qüsuru kimi qəbul edir. Bu məsələyə münasibət bildirərək ilk əvvəl demək istədik ki, əlbəttə, əsər Azərbaycan-türk dilində yazılısaydı, milli ədəbiyyat baxımından daha yaxşı olardı. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, təzkirədə bioqrafiyaları təqdim edilən şairlərin, demək olar ki, hamısının fars və ərəb dillərini, hətta rus dilini də mükəmməl bildikləri qeyd olunur (Nəvvab öz oğlu Mir İbrahimi təqdim edərkən ərəb, fars dillərindən əlavə rus və fransız dillərini də bildiyini qeyd edir) [14, s.530]. Bu da iki böyük dövlət arasında qalmış bir ərazinin əhalisi üçün təbii bir hal idi. Mir Möhsün Nəvvab da bu təzkirəsini klassik şeir ənənəsinin sonuncu parıltısı kimi geniş oxucu kütləsi cəlb etmək məqsədilə onun nəsr hissələrinin və şeirlərinin yarısını fars dilində təqdim etmişdir. Bu gün bir çox böyük yazıçı, şair və alimimizin öz əsərlərini ümumdünya səviyyəli dillərdə yazıb çap etdirdiyini nəzərə alsaq, bu xüsusiyyət öz dövrü üçün o qədər də böyük qüsurla sayılmamalıdır.

Nəticə. Mir Möhsün Nəvvabın yüzə qədər Qarabağ şairini təqdim edən “Təzkireyi-Nəvvab” əsərinin ardıcıl tədqiqi və təhlili, biz inanırıq ki, hələ neçə-neçə az tanınan Azərbaycan şairinin həyat və yaradıcılığına işıq salacaq, əzəli və əbədi türk yurdu Qarabağı dünyaya Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi kimi tanıتماqda öz töhfəsini verəcək.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, I c. // transliterasiya və tərtib edəni, müqəddimə, izahlar və qeydlərin müəllifi: Ruqiyyə Qənbər qızı. Bakı: Elm, 1978, 598 səh.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, II c. // transliterasiya və tərtib edəni, müqəddimə, izahlar və qeydlərin müəllifi Ruqiyyə Qənbər qızı. Bakı: Elm, 1981, 460 səh.
3. Hacıyeva Aytən. Mir Möhsün Nəvvabın ədəbi-bədii irsi, Bakı: Nurlan, 2004, 212 səh.
4. Qarayev Nəsrəddin. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri, Bakı: Nurlan, 2010, 324 səh.
5. Müctəhidzadə Məhəmmədəğa. Riyazül-əşiqin // tərtib edib çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi Əkrəm Bağirov. Bakı: Azərbaycan, 1995, 248 səh.
6. Nəvvab Mir Möhsün. Təzkireyi-Nəvvab // tərtib edib çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi Əkrəm Bağirov. Bakı: Elm, 2018, 740 səh.
7. Nəvvab Mir Möhsün. Vüzühül-ərqam. Bakı: Elm, 1989, 84 səh.
8. Nəvvab Mir Möhsün. Nəsihətnamə. Bakı: Yazıçı, 1987, 136 səh.
9. Nəvvab Mir Möhsün. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası, Bakı: Qanun, 2014, 180 səh.

10. Nəvvab Mir Möhsün. Divan, Bakı: Şuşa, 1999, 192 səh.
11. Poetik məclislər // toplayanı və tərtib edəni Nəsrəddin Qarayev, Bakı: Yazıçı, 1987, 526 səh.
12. – نواب، میر محسن. «تذکره نواب». نسخه خطی با شماره 67 – M از مخزن انستیتوی نسخ خطی باکو، 529 ورق
13. – نواب، میر محسن. «تذکره نواب». باکو، انتشارات برادران اروج اف، 1913، 248 ص.
14. – تربیت، محمدعلی. دانشمندان آذربایجان، به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد. تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، 1378، سی و یک + 655 ص.

Akram Baghirov

Some notes about “Tazkireyi-navvab” written by Mir Mohsun Navvab

Summary

It was written two tazkiras about the literary environment of Karabakh during the XIX century. One of them is “Tazkireyi-Navvab”– written by Mir Mohsun Navvab (1833-1918) who was a literary critic and tazkira writer, an encyclopaedist and a poet, a writer of several works related to the various fields of sciences, and the tazkira of “Riyazul-ashigin” – the work of the poet Mahammadagha Mujtahidzadeh (1867-1958) known under the pseudonym “Mushtari”. All researchers of the Azerbaijani literature of the XIX century used these tazkiras as precious sources. The article is dedicated to the literary and poetic analysis of the literary environment of Karabakh during the XIX century based on the autograph manuscript “Tazkireyi-Navvab”, which is preserved at the Institute of Manuscripts of ANAS named after Mahammad Fuzuli.

Акрам Багиров

Ряд заметок о произведении Мир Мохсун Навваба

«Тазкирейи-навваб»

Резюме

На сегодняшний день, известны два главных источника о карабахской литературной среде XIX века. Одним из этих источников является труд писателя, энциклопедиста и поэта Мир Мохсун Навваба (1833-1918), автора множества трудов в различных областях науки – «Тазкирейи-Навваб», другой источник «Риязул-ашигин» поэта Махаммадага Мюджахидзаде (1867-1958) известного под псевдонимом «Мюштари». Все исследователи азербайджанской литературы XIX века, обращались к этим столь важным и авторитетным источникам. Статья посвящена литературно-поэтическому анализу карабахской литературной среды XIX века, на основе «Тазкирейи-Навваб», автограф рукописи которой хранится в сокровищнице Института Рукописей им. М.Физули.